

MILLIY KONSEPTOSFERANI VOQELANTIRUVCHI LISONIY BIRLIKLAR

Annotatsiya. Maqolada milliy kontseptosferani voqelantiruvchi lisoniy lisoniy birliklarning olamning lisoniy manzarasida aks etishi tahlil qilingan. Buning natijasida turli millat vakillarining lingvomadaniy xayotidagi o'xshash va farqli jihatlar kuzatilgan.

Kalit so'zlar: olamning lisoniy manzarasi, milliy til, milliy kontskptosfera, til va madaniyat, lingvokulturologiya, mintalitet, milliy xarakter.

Olam g'oyat murakkab, muhtasham va ayni paytda muntazam voqelikdir; inson ibtidoiy sezgi organlari va tuganmas aqliy zakovati bilan bu murakkablikning tarkibini aniqlashga, bu muhtashamlikning hashamlarini idrok etishga, bu muntazamlik asosidagi mavjud intizomni inkishof qilishga tinimsiz urinish mashaqqatidan huzur qilib yashaydi. Mazkur mashaqqat huzurining mag'zi va mohiyati shundan iboratki, odamzod shu tariqa **bilish** deyiladigan tuganmas jarayonlarning natijasi o'laroq kashf qilib borgan unsurlarining yaxlit tizimi shaklidagi olam manzarasini hosil qiladi. Odam ongida yaralgan olam manzarasi, tabiiyki, tamoman turg'un, o'zgarmas tuzilma emas, u tafakkur taraqqiyoti, jamiyat rivoji, fan yutuqlari, bilish usullarining takomili bilan bog'liq ravishda o'zgarib, mukammallashib borishi mumkin. Antropotsentriklikni asosiy g'oyasi sifatida e'tirof etgan bugungi tilshunoslikda "olam manzarasi" ayniqsa, "olamning lisoniy manzarasi" tushunchalari markaziy o'rindadir. Hozirgi tilshunoslikda ayrim tadqiqotchilar tomonidan "olam manzarasi" terminiga "borliq haqida ijtimoiy (Shuningdek, muayyan guruh, individual) ongda shakllangan bilimlarning muayyan tartibdagi jami" tarzida ta'rif beriladi va olamning ikki, ya'ni 1) bevosita hamda 2) bilvosita manzaralarini farqlash prinsipial ahamiyatga molikligi ta'kidlanadi. Bunday qarashga ko'ra, olamning bevosita manzarasi atrofdagi borliqning kishilar tomonidan to'g'ridan to'g'ri bilinishi natijasida yuzaga keladigan manzarasidir. Bilish kishi ixtiyoridagi ham sezgi a'zolari yordamida, ham mavhum tafakkur yordamida amalga oshadi, ammo har qanday holatda ham mazkur olam manzarasining ongda "vositachilari" bo'lmaydi va olamni bevosita idrok etishi hamda anglashi natijasi sifatida shakllanadi. Bunday qarash tarafdorlari ayni paytda olamning bevosita manzarasi "milliy ongda yuzaga kelishi"ga urg'u beradilar va bu manzara yaratilish usuli, umumiy metodiga bog'liq ekanligini ham aytadilar.

Olamning lisoniy manzarasini yaratishda frazeologizmlar alohida rol o'ynaydi. Ular "xalq hayotining ko'zgusi" dir. Frazeologik birliklarning tabiati til egasining bilimlari, hayotiy tajribasi va mazkur tilda so'zlashuvchi xalqning madaniy-tarixiy an'analari bilan chambarchas bog'liqdir. Frazeologik birliklarning semantikasi inson va uning faoliyatini tavsiflashga qaratilgan bo'ladi.

Frazeologizmlar vositasida yaratilgan olamning lisoniy manzarasining tahlilida uning antroposentrik xususiyatini ham ta'kidlash o'rinli. Olamning antroposentrik manzarasi frazeologizmlar yo'nalishining insonga qaratilganligi bilan ifodalanadi. Bunda inson barcha narsalarning o'lchovi sifatida ishtirok etadi: ko'p – *boshini yeb*; to'la, butun – *boshdan oyoq*; kichik – *ko'z ilg'amas*; tez – *ko'z ochib yumguncha* va h.k.

Olamning lisoniy manzarasi turfa ranglar ,xususan, mifologemalar, obrazli metaforik so'zlar , o'xshatishlar , konnotativ so'zlar, stereotiplar, ramzalar va h.k. vositasida yaratiladi. Har qanday til o'zida mazkur til egasining dunyoqarashini belgilaydigan va olam manzarasini shakllantiradigan milliy, o'ziga xos xususiyatlar tizimini mujassamlashtiradi. Masalan, ruslarda *cho'chqa* a)ifloslik, b)nonko'rlik, d) tarbiyasizlikni; inglizlarda *pig* ochofatni, o'zbeklar, qirg'izlar, qozoqlar va boshqa musulmon xalqlarida *cho'chqa* sof diniy nuqtayi nazardan o'ta haqoratni ifodalaydi; vetnamlarda *cho'chqa* ahmoqlik ramzi bo'lib keladi. Demak, *cho'chqa* so'zi turli xalqlarda turlicha belgilarni konnotatsiyalaydi. Bu esa mazkur xalqlar olam manzarasining shakllanishidagi ularning o'ziga xos , individual majoziy fikrlashini ko'rsatadi.

Xullas, har qanday madaniyat o'zining kalit so'zlariga ega bo'ladi. Bu o'rinda O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.AKarimovning tilimizning milliy-madaniy xususiyatlari haqida bildirgan quyidagi fikrlarini keltirish ayni muddaodir: "...tilimizdagi mehr-oqibat, mehr -muhabbat, mehr-shafqat, qadr-qimmat degan, bir-birini chuqur ma'no-mazmun bilan boyitadigan va to'ldiradigan iboralarni olaylik. Qanchalik g'alati tuyilmasin, bu iboralarni boshqa tillarga aynan tarjima qilishning o'zi mushkul bir muammo. Shuni aytish lozimki, bu tushunchalar kimdir shunchaki o'ylab topgan shirin kalom, quloqqa xush yoqadiga so'zlar emas. Bunday tushunchalar asrlar mobaynida el-yurtimizning dunyoqarashi, ma'naviy hayotining negizi sifatida vujudga kelgan, ong-u shuurimizdan chuqur joy olgan buyuk qadriyatlarning ifodasidir.

Shunday qilib, olamning lisoniy manzarasini o'rganish masalasi inson va uning turmushi, uning dunyo bilan o'zaro munosabati, uning mavjudligining sharoitlarini aks ettiradigan olamning konseptual manzarasi masalasi bilan chambarchas bog'liqdir. Olamning lisoniy manzarasi insonning turli olam manzaralarini izohlaydi va umumiy olam manzarasini aks ettiradi.

*Rahmonov G'afforjon,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va
adabiyoti universiteti dotsenti, filologiya fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD)*

O'ZBEK TILSHUNOSLIGIDA SINONIMIYANING ZAMONAVIY TALQINI

Annotasiya. Maqolada o'zbek tilshunosligida keyingi yillarda lug'aviy sinonimlarni ularning leksik ma'nolari tarkibini semik tahlil qilish asosida belgilash orqali ularning mohiyatidagi aynanlik va farqlilik belgilarini farqlab ajratishga asoslanib zamonaviy talqini haqida fikr yuritiladi. **Аннотация.** В статье рассматривается вопрос о необходимости различия тождества и дифференциации синонимических рядов через определение лексических синонимов на основе семантического анализа содержания их лексических значений.

Annotation. This article discusses traditional and modern approaches to the definition of synonyms, and also pays special attention to identifying the general and differential features of the lexical meanings of synonyms in the semantic analysis.

Kalit so'zlar: lug'aviy sinonimlar, leksik ma'no, semik tahlil, ma'naviy farqlar,